

ONGENADIG FILEREN VAN TROOST

door Carolien VAN WELIJ

Voor troost hoef je niet aan te kloppen bij Patricia de Martelaere. Niet voor niets draagt een van haar bekendste essays de titel “Een verlangen naar ontroostbaarheid”.¹ Toch vind ik troost in haar filosofische essays. Haar bundels pak ik er om de zoveel tijd weer bij. Als ik haar lees, heb ik het idee dat iemand met een bezem door een web van beweringen gaat en mijn hoofd opruimt. Ik wil alles begrijpen wat ze zegt, ik onderstreep zinnen die ik nooit meer wil vergeten en ik moet lachen.

Troost zit hem voor mij in haar manier van denken, haar manier van schrijven, haar manier van filosofie bedrijven. Het is de troost van zo eerlijk mogelijk durven te denken. Niets staat van tevoren vast en alles mag. Het is de troost van zo helder mogelijk dat denkproces in woorden te vatten. In haar essays leidt De Martelaere je nauwgezet langs alle denkstappen die ze zet, van vraag naar vraag. Het is de troost van zo precies mogelijk te beschrijven hoe iets zit. Hoe onbekend, onkenbaar of onbevattelijk iets ook is, De Martelaere beschrijft dat ‘iets’ met een ongelooflijke precisie.

Ik spreek met enig ongemak over ‘de troost’ van het werk van Patricia de Martelaere, want zij zou er weinig waardering voor hebben dat ik

Drs. Carolien VAN WELIJ (1977) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde en Wijsbegeerte van een bepaald wetenschapsgebied aan de Universiteit van Amsterdam. Voor *Filosofie Magazine* interviewde zij schrijvers, kunstenaars en wetenschappers over de betekenis van filosofie voor hun werk en leven. Vorig jaar verscheen haar boek *Wat denken doet: Als filosofie je leven verandert* (Leusden: ISVW Uitgevers, 2023). Van Welij is docent aan de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie in Utrecht en aan de Volksuniversiteit Amsterdam. In haar filosofische praktijk helpt zij mensen met het verhelderen van hun denken.

¹ Patricia de Martelaere, “Een verlangen naar ontroostbaarheid: Over Freud en melancholie”, in *Een verlangen naar ontroostbaarheid: Over leven, kunst en dood* (Amsterdam: Meulenhoff, 1993; 10e druk 2007), 63-76.

uitgerekend dát in haar werk vind. Toen ik onlangs haar laatste essaybundel *Wat blijft* herlas, bleef ik steken bij haar bespreking van de televisieserie “Over de schoonheid en de troost”.² Ongenadig fileert zij de behoefte aan troost.

Hoe werkt troost? Wat bedoelt De Martelaere met het verlangen naar ontroostbaarheid? En welke troost vind ik bij de filosoof die weigert troost te bieden?

MOMENT VAN TROOST #1: NIEMAND VERLIEST GRAAG

“Niemand verliest graag. En toch moeten we het allemaal leren.”³ Dat zijn de openingswoorden van het titelessay in *Een verlangen naar ontroostbaarheid*. Op zo’n eenvoudige wijze kun je zo’n harde en ongenadige waarheid opschrijven: de noodzakelijkheid van verlies in je leven. De beginzinnen zijn een typische ‘De Martelaere-formulering’. Wat maakt ze zo troostrijk?

Allereerst biedt De Martelaere mij troost met de woorden “we” en “allemaal”. Ze wijst op verlies als een gedeeld lot: “we” moeten het allemaal leren. Wij, met z’n allen. Niemand ontkomt daaraan. Maar wat moeten we precies leren? Moeten we allemaal “leren verliezen”? Hoe kan dat nou? Leren omgaan met verlies, het leren dragen van verlies is kennelijk niet genoeg. Nee, we moeten “leren verliezen”. Dat verschil klinkt subtiel, maar als je het tot je laat doordringen ervaar je dat “leren verliezen” van een andere orde is dan verlies dragen of accepteren — fundamenteeler. Daarbij merkt ze terloops op dat niemand “graag” verliest — nee, natuurlijk niet. De Martelaere weet grote, wezenlijke thema’s in een ogenschijnlijk luchtige taal te brengen: lichtvoetig en zwaar tegelijk, aantrekkelijk én troostrijk. Het is troost die ik ervaar zodra ik de moeite doe haar glasheldere zinnen onder de loep te nemen. Al die zinnen krijgen bij iedere herlezing meer betekenis. Daarin schuilt de troost.

² Patricia de Martelaere, “Naïef of sentimenteel: Scheiding en troost”, in *Wat blijft: Essay* (Amsterdam: Querido, 2002; 2e druk 2017), 21-31.

³ De Martelaere, “Een verlangen naar ontroostbaarheid”, 63.

MOMENT VAN TROOST #2: DE EEUWIGE TERUGKEER VAN HETZELFDE

Vaak zijn die pakkende zinnen te vinden in de opening van een essay, maar De Martelaere plaatst ze ook zonder enige schroom als uitsmijter aan het slot van een essay, zoals in “De eeuwige terugkeer van hetzelfde” uit *Wereldvreemdheid*.⁴ Ze geeft daarin een uitleg van het beroemde gedachte-experiment van Nietzsche en zijn ‘amor fati’, ‘liefde voor het lot’.

Stel dat je dit leven, zoals je het nu leeft en geleefd hebt, ontelbare malen moest leven — hoe zou je daarop reageren? Nietzsche gebruikt de gedachte van de eeuwige terugkeer van hetzelfde “als een soort test om uit te maken hoe ver iemands liefde voor het leven reikt”.⁵ Als je met een aarzelend ‘ja’ antwoordt, en alleen denkt aan de mooie momenten van het leven, houd je slechts selectief van het leven — wat eigenlijk betekent dat je dus niet van het leven houdt. De filosofie van Nietzsche draagt volgens De Martelaere “een blijde — maar geen gemakkelijke — boodschap in zich: de boodschap van een onvoorwaardelijke liefde voor het leven als leven en niet alleen voor de beste momenten van een leven”.⁶

Zij sluit het essay af met een zin waarin ze de ‘amor fati’ van Nietzsche verheldert door hem in verband te brengen met de levenswijsheid van de ‘carpe diem’: “Pluk de dag, niet alleen als het een roos is of een madeliefje — dan is het immers geen kunst om de dag te plukken —, pluk hem ook als het een distel is.”⁷ Dat is de troost van Patricia de Martelaere ten voeten uit: geen zalvende woorden, maar een vorm van troost die in je huid prikt en die je zélf moet plukken.

MOMENT VAN TROOST #3: MISSCHIEN IS DAT GELUK

Haar aforistische uitspraken raken me nog sterker als ik ze onverwacht ergens tussendoor tegenkom. De bundel *Verrassingen* sluit ze af met een

⁴ Patricia de Martelaere, “De eeuwige terugkeer van hetzelfde”, in *Wereldvreemdheid: Essays* (Amsterdam: Meulenhoff, 2000), 10-19.

⁵ De Martelaere, “De eeuwige terugkeer van hetzelfde”, 12.

⁶ De Martelaere, “De eeuwige terugkeer van hetzelfde”, 18.

⁷ De Martelaere, “De eeuwige terugkeer van hetzelfde”, 19.

verzameling “Voorgescreven variaties”, zeer korte essays van niet meer dan een paar honderd woorden.⁸ Een van die miniaturen gaat over verlangen.

Het menselijk verlangen is oneindig: zodra een verlangen vervuld is, ontstaat er meteen weer een nieuwe wens. De Martelaere vergelijkt dat verschuivende verlangen met de horizon waar je alleen naar kunt kijken en nooit echt kunt zijn. “Je kunt alleen verlangen wat je niet hebt”, stelt ze. “Dat lijkt nogal vanzelfsprekend”, voegt ze daaraan toe.⁹ Daarop volgen de twee woorden die in ieder essay, in iedere gedachtegang expliciet dan wel impliciet en in verschillende variaties aanwezig zijn bij De Martelaere: de woorden “maar toch”. “Maar toch, er zijn vreemde toestanden, zeldzame momenten” waarop het verlangen zich namelijk richt op iets wat je al lang in je bezit hebt, “en zelfs volkomen, meer dan ooit”.¹⁰ Ze pakt meteen door, het voelt alsof je een koprol maakt en zij ineens een geheim van het leven ontsluit met de zin die erop volgt: “Misschien is dat geluk: verlangen wat je al hebt, alsof je het nog niet had, met de hevigheid van het tekort en de vreugde van het bezit tegelijk.”¹¹ Het zijn dat soort zinnen die ik altijd bij me draag. Ze hangen als tegeltjes aan de wanden van mijn hoofd.

PARADOXEN

De zinnen die ik als tegeltjes bij me draag, zijn zinnen met ieder woord op z'n plek. Het zijn zinnen die houvast geven, met waarheden en inzichten. Als ik al die zinnen uit haar werk op een rij zet, valt me op dat ze een ogenschijnlijke tegenstrijdigheid bevatten. Op het moment dat je denkt: nu komt de conclusie, dat is wat het is, nu horen we hoe het zit, gebeurt dat in de vorm van een paradox. Patricia de Martelaere is de koningin van de paradoxen.

In haar toegankelijke inleiding van het taoïsme stuit je — verstopt in een voetnoot — op haar visie op de paradox in het taoïsme: “Het

⁸ De Martelaere, “Voorgescreven variaties”, in *Verrassingen: Essays* (Amsterdam: Meulenhoff, 1997), 174-81.

⁹ De Martelaere, “Voorgescreven variaties”, 180.

¹⁰ De Martelaere, “Voorgescreven variaties”, 180.

¹¹ De Martelaere, “Voorgescreven variaties”, 180.

taoïsme munt uit in paradoxen die soms goedkoop lijken en kunnen irriteren. M.i. gaat het hier echter niet louter om retorische woordspelletjes, maar om de beschrijving van een dieperliggende werkelijkheid of levenshouding.”¹² In het taoïsme struikel je over de paradoxen. De Martelaere heeft hier compassie met de lezers van haar inleiding: die hoeveelheid paradoxen kan misschien irriteren. In haar essays doseert zij de paradoxen: er is een aanloop van strakke redeneringen en dan ineens kom je terecht in het doolhof van een paradox. Maar net als in het taoïsme zijn de paradoxen van De Martelaere geen leuke spelletjes met woorden, gevatte kwinkslagen, leuke puzzels ter vermaak. Nee, de paradoxen zijn bloedserius en levensecht. Dat maakt ze troostrijk.

FILOSOFISCH KRABBen

De troost zit niet zozeer in de paradoxale inhoud van die zinnen zelf, maar in het denkonderzoek dat eraan ten grondslag ligt. In haar essays neemt De Martelaere je aan de hand mee in haar denken. Dat zijn zoektochten die beginnen over lieflijke paadjes langs kabbelende beekjes met uitzichten die je de adem benemen. Maar het volgende moment ben je met een klein duwtje in een bramenstruik beland, haal je je open aan de doornen, moet je je losrukken van de takken. Dan krabbel je op en mag je verder met wat schrammen erbij, tot je weer verdwaalt in een bos en je vergeefs afvraagt hoe je nu in godsnaam verder moet.

De ervaring van zo'n denkonderzoek — van “filosofisch krabben” in de woorden van De Martelaere — heeft ze prachtig getypeerd in het essay “Moet men krabben waar het jeukt?”¹³ Moeten we krabben? Dat hangt ervan af wat voor jeuk het is. Soms helpt het, meestal niet. Het is beter om niet te krabben, leren we allemaal:

Krabben doet immers ook jeuken, waarna opnieuw, en harder, moet worden gekrabd, het jeuken opnieuw toeneemt, het krabben almaar razender wordt,

¹² Patricia de Martelaere, *Taoïsme: De weg om niet te volgen* (Amsterdam: Ambo Anthos, 2006), 85.

¹³ Patricia de Martelaere, “Moet men krabben waar het jeukt?”, in *Een verlangen naar ontroostbaarheid*, 169-71.

het jeuken almaar indringender — tot krabben en jeuk volledig zijn verenigd in een waanzinnige wedloop tussen kwelling en genot.¹⁴

Ook al brengt filosofisch krabben alleen maar méér jeuk teweeg, toch kent iedereen de ervaring wat een genot zo'n kwelling kan zijn. Dat is de troost van filosofisch krabben.

DE BEHOEFTE AAN TROOST

Over de behoefte aan troost schrijft De Martelaere in *Wat blijft* naar aanleiding van Wim Kayzers interviewreeks “Van de schoonheid en de troost”.¹⁵ Ze schrijft over de “groten”, de wetenschappers, filosofen en kunstenaars van wie het merendeel “met de grootste vanzelfsprekendheid” ervan uitgaat “dat wij getroost moeten worden, en wel omdat er iets ‘verschrikkelijks’ is in de bestaansconditie als zodanig”.¹⁶

Kinderen hebben daar geen last van. Het is de gangbare opinie, schrijft De Martelaere, dat zij nog geen besef hebben van de tragiek van het leven. Alleen daarom kunnen ze zo gelukkig zijn. Het zijn de volwassenen, “de ouders die, vanachter de ramen van hun ingerichte huiskamer, nostalgisch naar de kinderen en de natuur staan te kijken en vervuld worden door diepe treurnis bij de gedachte aan de vergankelijkheid van alle dingen”.¹⁷

Maar, houdt De Martelaere ons voor, we moeten er rekening mee houden dat de kinderen, of de naïevelingen het bij het rechte eind hebben “en dat de behoefte aan troost alleen maar voortkomt uit een zelfgecreëerde tragiek en met name juist uit een onjuiste voorstelling van de plaats van de mens in het geheel der dingen”.¹⁸ Daar weet De Martelaere de grote woorden over schoonheid en troost te ontmaskeren als de nieuwe kleren van de keizer. De zogenaamd verstandige woorden over troost zijn “een blaam [...] op onze veronderstelde volwassenheid” als

¹⁴ De Martelaere, “Moet men krabben waar het jeukt?”, 169-70.

¹⁵ De Martelaere, “Naïef of sentimenteel”, 21-31.

¹⁶ De Martelaere, “Naïef of sentimenteel”, 23.

¹⁷ De Martelaere, “Naïef of sentimenteel”, 22.

¹⁸ De Martelaere, “Naïef of sentimenteel”, 22.

we niet op zijn minst bereid zijn waarde toe te kennen aan het naïeve standpunt.¹⁹

Toen ik het essay las, voelde ik me betrappt. Ben ik zo'n volwassene die spreekt over troost in het werk van De Martelaere en daarmee vooral "een zelfgecreëerde tragiek" laat zien? Moet ik afzien van de behoefte aan troost? Verderop in *Wat blijft* erkent De Martelaere dat het afzien van onze behoefte aan troost uiteraard "een bovenmenselijke opgave" is.²⁰ Gelukkig, mijn verlangen naar troost maakt me menselijk.

EEN VERLANGEN NAAR ONTROOSTBAARHEID

Hoe zit het dan met het verlangen naar óntroostbaarheid waarover De Martelaere spreekt? In "Een verlangen naar ontroostbaarheid" neemt De Martelaere als vertrekpunt van haar denken het artikel "Rouw en melancholie" van Freud. Rouw en melancholie zijn allebei een reactie op een zwaar verlies. Dat kan het verlies zijn van een geliefd persoon, een verlies: "hetzij door overlijden, hetzij door een afscheid, of een verbroken of niet beantwoorde liefdesband".²¹ Maar het kan ook gaan om abstracte vormen van verlies: het verlies van de onschuld, het verlies van het idee van de maakbaarheid van het bestaan, het verlies van een ideaal. Of het verlies van een ding, zoals het verlies van een huis bij een verhuizing — inclusief de kozijnen, die ene deurklink, dat uitzicht.

Het verschil is dat bij de gewone rouw iemand na verloop van tijd het verlies toch weer te boven komt. Er komt een moment dat de rouwende "weer gaat investeren in nieuwe objecten", hij vindt toch ergens weer iets van "vreugde in het leven".²² Dat betekent dat de rouw eindigt "in een soort ontrouw aan het verloren object: het was al met al toch niet Alles, toch niet het Enige, het eerste en het laatste, het was het al met

¹⁹ De Martelaere, "Naïef of sentimenteel", 31.

²⁰ De Martelaere, *Wat blijft*, 58.

²¹ De Martelaere, "Een verlangen naar ontroostbaarheid", 64.

²² De Martelaere, "Een verlangen naar ontroostbaarheid", 74-75.

al toch niet waard om eeuwig voor te treuren”.²³ Als er sprake is van melancholie, komt er geen einde aan het rouwproces:

De melancholicus is degene voor wie deze gang van zaken (de gang van het leven eigenlijk) volstrekt onaanvaardbaar is, hij is de rouwende die niet wil dat de rouw ooit voorbijgaat, omdat hij dan pas écht zijn object zou verliezen.²⁴

De gewone rouwende verlangt naar troost en kan getroost worden. De melancholicus daarentegen is ontroostbaar, wil niet getroost worden. Die wil niet horen dat het verdriet weer voorbij zal gaan, want in dat geval zou hij “instemmen met de vervangbaarheid van het object”.²⁵ Door ontroostbaar te zijn bewijst de melancholicus de absoluteheid van zijn verlies. Het was werkelijk “Alles”, “het Enige, het eerste en het laatste” en het is onvervangbaar.

Met mijn verlangen naar troost ben ik dus in geen geval een melancholicus; ik ben een troostbare. In een interview — geciteerd in *Als je weg bent* van Marja Pruis — legt De Martelaere nog eens uit: “Als je je laat troosten, stem je in met verandering. Dan zeg je: ach, het was al met al niet zó erg.”²⁶ Blijkbaar is het dus niet zó erg — zo kan ik het ook bekijken.

ACTIEVE TROOST

De troost die De Martelaere biedt heeft niet de vorm van een zachte deken of een warm kopje thee. Het is troost die je niet in slaap sust, maar die je aan het werk zet. Haar troost is als een duik in ijskoud en glashelder water. Getroost worden door De Martelaere brengt je niet in een passieve toestand. Integendeel, haar troost zet je aan tot actie. Het is de troost van verhelderen, van vragen stellen, van filosofisch krabben. Het is de troost van het denken zelf, een activiteit die altijd binnen handbereik ligt. De troostrijkste uitspraak die nog altijd boven mijn

²³ De Martelaere, “Een verlangen naar ontroostbaarheid”, 75.

²⁴ De Martelaere, “Een verlangen naar ontroostbaarheid”, 75.

²⁵ De Martelaere, “Een verlangen naar ontroostbaarheid”, 75.

²⁶ De Martelaere in Marja Pruis, *Als je weg bent: Over Patricia de Martelaere* (Amsterdam: Prometheus, 2013), 48.

bureau hangt is haar opmerking: “Het fijne van denken is: je kunt het altijd en overal doen.”²⁷ Ook als je in de file staat, aan de rand van een zandbak zit of in de weer bent in de keuken. Voor De Martelaere was denken een gewoonte, zo vertelt ze, die ze als enig kind had ontwikkeld. Ik zie het als een opdracht die ze aan ons allemaal geeft en we nooit mogen vergeten. Denken kan altijd en overal.

SLEUTELWOORDEN: Patricia de Martelaere, troost, ontroostbaarheid, ‘filosofisch krabben’.

KEYWORDS: Patricia de Martelaere, consolation, inconsolability, ‘philosophical scratching’.

SUMMARY: *The Unyielding Dissection of Consolation*

Philosopher and writer Patricia de Martelaere offers no traditional consolation, as becomes evident in her essay “Een verlangen naar ontroostbaarheid” (“A Desire for Inconsolability” [own translation]). Yet, her philosophical essays give me solace through their clarity, rigorous thinking and precise descriptions of complex ideas. De Martelaere’s style blends lightness with profound themes, often employing paradoxes to convey deeper insights, making her work both challenging and rewarding. De Martelaere’s comfort is not of the soothing kind but one that stimulates ‘philosophical scratching’: active thinking and reflection.

²⁷ De Martelaere in Pruis, *Als je weg bent*, 46.